

خاطرات ابوالحسن اہتاج

المیرزا عروسی

www.ketab.ir

نستیم ماہریس

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

سرشناسه / عروضی، علیرضا، ۱۳۲۱-

عنوان / خاطرات ابوالحسن ابتهاج

مشخصات نشر / تهران: ماهریس، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری / ۸۷۴ ص.

شابک / ۹۷۸-۶۲۲-۶۹۳۴-۲۹-۹

وضعیت فهرست نویسی / فیبا

یادداشت / کتاب حاضر در سال‌های مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.

موضوع / ابتهاج، ابوالحسن، ۱۳۷۸-۱۳۷۷

موضوع / Ebtehaj, Abol Hassan

موضوع / ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۲۰-۱۳۵۷ - - خاطرات

موضوع / Iran - History - Pahlavi, 1941-1978 -- Personal narratives

رده‌بندی کنگره / ۲۱۳.۱۳۹۷ الف / DSR1486

رده‌بندی دیویی / ۹۵۵/۰۸۲۴۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی / ۵۲۲۶۱۲۹

نسخه ماهریس

عنوان کتاب	خاطر، ابوالحسن ابتهاج
به کوشش	: علی عروسی
ویراستار	: دختر سرمد یاد
ناشر	: انتشارات ماهریس
طراحی و تولید	: آتلیه ماهریس
چاپ	: ترنج
صحافی	: تاجیک
چاپ اول	: ۱۳۹۹
شمارگان	: ۵۰۰ نسخه
قیمت	: ۱۵۰۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی

میدان انقلاب؛ خیابان کارگر جنوبی؛ تقاطع لبافی نژاد؛ شماره ۲۶۶
تلفن: ۰۲۱ - ۶۶۴۸۲۱۵۰

 www.nashrmahris.com

 @nashremahris

 @ketabfarhang

کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب برای انتشارات ماهریس محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر، انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

نشر ماهریس

فهرست مطالب

۱۵	 پیشگفتار
۱۷	 مقدمه

بخش اول: امور مالی و بانکی / ۳۳

۳۵	 فصل یکم: رشت، طفولیت و تحصیلات
۳۵	 خانواده و ایام کودکی
۳۷	 زندگی در رشت
۳۹	 اقامت در تهران
۴۳	 اولین شغل
۴۵	 ورود میرزا کوچک خان جنگلی به رشت
۴۶	 قتل پدرم و فرار از رشت
۴۹	 زندگی در تهران
۵۱	 فصل دوم: بانک شاهی ایران
۵۱	 استخدام در بانک شاهی ایران
۵۲	 سپهدار و موضوع «مداخل»
۵۲	 سابقه بانک شاهی در ایران
۵۴	 انتقال به شعبه رشت

۵۸	 ملاقات با محمدحسن میرزا قاجار ولیعهد
۶۰	 داستان رولزرویس احمدشاه
۶۳	 وضع ایرانی ها در بانک شاهی
۶۵	 مخالفت لرد کرزن با تقاضاهای وام ایران
۶۷	 محمدحسین آیرم
۶۹	 دعوی ورثه سپهسالار علیه بانک شاهی
۷۳	 تیمارش
۷۸	 آشنایی داور
۸۱	 دیدار با صدرالاشراف
۸۲	 تنظیم قانون تجارت
۸۳	 سفر استامبول
۸۵	 داور و مقرریهایش
۸۹	 امیر خسروی و حساب مخصوص خرید اسلحه رضاشاه
۹۱	 پیشنهاد ورود به خدمت دولت
۹۲	 استعفا از بانک شاهی
۹۳	 موضوع انتقال کتابخانه
۹۵	 فصل سوم: ورود به خدمت دولت
۹۵	 شرکت های دولتی
۹۷	 داور و تصدیق صدور
۹۹	 داور، مستوفی الممالک و افراد مجرب
۱۰۳	 خودکشی داور
۱۰۵	 آشنایی با حسین علا
۱۰۶	 معاونت بانک ملی ایران
۱۰۸	 متین دفتری و حساب پایاپای با آلمان
۱۱۰	 ریاست بانک رهنی
۱۱۱	 احساسات ایرانیان در مورد آلمان ها
۱۱۲	 واقعه شهریور ۱۳۲۰
۱۱۴	 مشرف نفیسی و ماجرای نرخ لیره
۱۱۷	 سهیلی و موافقت نامه مالی ایران و انگلیس
۱۲۱	 اولین ملاقات با قوام السلطنه
۱۲۵	 مذاکره با روس ها
۱۲۷	 آشنایی و ملاقات با لرد کیسی
۱۲۹	 فصل چهارم: ریاست بانک ملی
۱۲۹	 شرایط من
۱۳۱	 مخالفت مجلس با انتصاب من
۱۳۲	 اولین ملاقات با محمدرضا شاه
۱۳۴	 روابط شاه و قوام السلطنه

۱۳۶	روش من در بانک ملی
۱۳۷	حقوق بازنشستگی و وام مسکن کارکنان بانک ملی
۱۳۹	بیمارستان بانک ملی
۱۳۹	ساختمان شعب بانک و زورخانه
۱۴۰	چاپخانه بانک ملی ایران
۱۴۲	مسئله نادرستی کارکنان دولت
۱۴۳	مؤتمن الملک و استخدام افراد جدید
۱۴۴	موضوع حضور و غیاب
۱۴۶	وام عبدالرضا پهلوی
۱۴۷	کارکنان بانک و فعالیت‌های سیاسی
۱۴۸	ام السلطنه و تقاضای وام و اعتبار
۱۴۹	ماجرای رئیس شعبه بندر پهلوی
۱۵۰	اجرای امیر سیب خان ایلخان بختیاری
۱۵۱	رنجش سهیل
۱۵۱	ماجرای عبدالقادر
۱۵۲	ماجرای رضه - ندانند مجلس
۱۵۳	دزدی از حساب جمال امام
۱۵۵	ماجرای جعل چک شرکت نامساکن
۱۵۶	حزب توده و «اتحادیه دارمندان»
۱۶۱	فصل پنجم: ماجرای میلسپ و کسپس برتن وودز
۱۶۱	آغاز مبارزات
۱۶۳	آشنایی با میلسپو
۱۶۵	میلسپو و انحلال کمیسیون ارز
۱۶۷	بالا گرفتن اختلافات
۱۷۱	شرکت در کنفرانس برتن وودز
۱۷۳	شرح سفر
۱۷۵	ملاقات با «والس مری»
۱۷۷	سایر فعالیت‌ها
۱۸۰	ملاقات با «کردل هال»
۱۸۳	جریان نامه شاه به روزولت
۱۸۳	بازگشت به ایران
۱۸۷	دخالت‌های سید ضیاءالدین
۱۸۹	نامه عزل من به وسیله میلسپو
۱۹۴	انعکاس در افکار عمومی
۱۹۵	مشکل مطبوعات
۱۹۷	تعقیب روزنامه‌ها
۲۰۱	پشتیبانی سفارت شوروی و حزب توده از من

۲۰۲	ادامه مخالفت‌های سید ضیاءالدین
۲۰۴	حمایت انگلیس از سید ضیاء
۲۰۵	حمایت ساعد از من
۲۰۸	شکست و استعفای میلپو
۲۰۹	ماجرای نطق مصدق علیه بانک ملی
۲۱۰	پیشنهاد نخست‌وزیری
۲۱۲	فصل ششم: اقدامات مالی و اقتصادی در بانک ملی
۲۱۲	تفکیک حساب‌های بانک ناشر از معاملات بازرگانی
۲۱۳	تأسیس انجمن رولوه‌کشی شهر تهران
۲۱۷	موضع جواهرات سلطنتی
۲۲۵	تبدیل بشتوانه به بانک ایران انقاره به طلا
۲۲۵	دریافت طلا از انگلیس در فروش مسکوک طلا
۲۲۹	شکایت سفیر انگلیس در تهران در فروش طلا
۲۳۰	دریافت طلا از شوره
۲۳۲	انتقال لیره‌های شرکت نفت ایران و انگلیس به بانک ملی
۲۳۳	روش و سیاست شرکت نفت انگلیس و ایران
۲۳۵	فصل هفتم: ممنوعیت نشر اسکناس و مشکلات چندجانبه
۲۳۵	الغای قانون نشر اسکناس
۲۳۸	موضوع سپرده بانک‌ها
۲۴۰	شکایت سفیر انگلیس در مورد سپرده بانک‌ها
۲۴۱	سوءاستفاده‌های بانک شاهی از اصطلاح «سپرده»
۲۴۳	حمایت هیئت وزیران از بانک شاهی
۲۴۵	مورد بانک ایران و روس
۲۴۵	تحریکات بانک شاهی علیه من
۲۴۸	نقش بولارد
۲۴۹	درباره بولارد
۲۵۱	استانفورد کریپس و اختلافات با بانک شاهی
۲۵۶	انتقال حساب‌های ارتش آمریکا به بانک ملی
۲۵۶	ادامه مشکلات بانک شاهی
۲۵۹	انقضای مدت امتیازنامه بانک شاهی در ایران
۲۶۱	فصل هشتم: کوشش برای تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی
۲۶۱	تبدیل لیره‌های ایران به دلار و تضمین آن‌ها در مقابل تنزل لیره
۲۶۶	مخالفت هژیر با موافقت‌نامه مالی
۲۶۹	درباره عبدالحسن هژیر
۲۷۲	تنزل لیره و دریافت غرامت از انگلستان
۲۷۷	پیشنهاد برای تغییر بشتوانه پول
۲۷۹	درباره تقی‌زاده

۲۸۱	مخالفت تقی‌زاده با کارهای بانک ملی
۲۸۲	دیدار با تقی‌زاده
۲۸۴	لایحه تقلیل پشتوانه در مجلس
۲۸۸	فصل نهم: بحران آذربایجان
۲۸۸	سفر قوام‌السلطنه به مسکو
۲۹۰	ارجاع مسئله آذربایجان به سازمان ملل
۲۹۶	درباره مظفر فیروز
۲۹۸	ورود سه وزیر توده‌ای به کابینه و استعفای من
۲۹۹	برخورد با فرستادگان پیشه‌وری
۳۰۳	جریب شعبه بانک ملی در تبریز
۳۰۵	مزام قوا به آذربایجان
۳۰۶	سوء قصد به شاه
۳۰۷	فصل دهم: استعفاء نفت و پایان خدمت در بانک
۳۰۷	موقع نفت قرارداد داری
۳۱۱	طرح نفت به انجمن اص درآمد نفت
۳۱۲	کابینه رزم آرا
۳۱۵	انفصال من از بانک ملی
۳۲۰	علل برکناری من از بانک ملی
۳۲۲	دخالت مأموران آمریکایی در امور ایران
۳۳۱	فصل یازدهم: سفارت پاریس
۳۳۱	پذیرش مسئولیت
۳۳۳	فرار تقی نصر به آمریکا
۳۳۴	روش کار
۳۳۵	درباره آقاخان محلاتی
۳۳۷	ماجرای صمد خان ممتازالسلطنه
۳۳۹	مقدمات مأموریت اسپانیا و پرتغال
۳۳۹	دعوت به بازگشت به بانک ملی
۳۴۱	سفر به پرتغال و اسپانیا
۳۴۱	ملاقات با سالازار
۳۴۴	تقدیم استوارنامه به ژنرال فرانکو
۳۴۶	سفر دوم به اسپانیا
۳۴۷	درباره سرکیس گلینکیان
۳۵۱	موضوع تلگراف وزارت خارجه
۳۵۳	بی‌دقتی در ارقام و آمار
۳۵۳	ماجرای بدهی عبدالرضا پهلوی
۳۵۴	شرکت در مراسم تشییع جنازه پادشاه انگلیس
۳۵۶	پیشنهاد خرید نفت

۳۵۷	 مسافرت هریمن به تهران برای حل موضوع نفت
۳۵۹	 بحران نفت و خواب مهندس حسینی
۳۶۱	 دانشجویان ایرانی در پاریس
۳۶۲	 برکناری از سفارت پاریس
۳۶۵	 فصل دوازدهم: صندوق بین‌المللی پول
۳۶۵	 پیش‌نهاد شغل در صندوق بین‌المللی پول
۳۶۶	 کار در صندوق بین‌المللی پول
۳۶۷	 کمک به شورهای در حال توسعه
۳۶۸	 بحران نفت و سفر مکی به واشنگتن
۳۶۹	 دولت مصدق و اتهام جرم علیه من
۳۷۱	 درباره‌ی الله صالح
۳۷۲	 عکس‌العمل من در مقابل اعلام جرم
۳۷۴	 مصدق و پیشنهاد درباره‌ی شرکت نفت
۳۷۵	 دعوت مصدق از کامیون گو
۳۷۶	 درباره‌ی دکتر مصدق
۳۸۱	 تصمیم به مراجعت به ایران
۳۸۱	 پیشنهاد شغل دبیر کلی اتحادیه‌ی شورهای اسلامی
۳۸۲	 تصدی سازمان برنامه

بخش دوم: برنامه‌ریزی / ۳۸۳

۳۸۵	 فصل سیزدهم: فکر برنامه‌ریزی در ایران
۳۸۵	 مقدمات
۳۸۹	 جلسات شورای اقتصادی
۳۹۸	 سومین قدم در راه برنامه‌ریزی
۳۹۹	 چهارمین قدم در راه برنامه‌ریزی
۴۰۲	 تشکیل اولین کمیسیون تهیه نقشه اقتصادی
۴۰۵	 تشکیل هیئت عالی برنامه
۴۰۸	 نظر من درباره‌ی تأمین هزینه برنامه‌ها
۴۱۶	 درخواست وام از بانک جهانی
۴۱۷	 استخدام شرکت موريس نودسن
۴۲۱	 گزارش موريس نودسن و تماس با بانک جهانی
۴۲۲	 مشرف نفیسی و تهیه برنامه عمرانی
۴۲۳	 تقدیم لایحه برنامه عمرانی به مجلس و تصویب آن
۴۲۴	 اختلاف سلیقه در طرز اجرای طرح‌های عمرانی
۴۲۵	 تصویب قانون برنامه
۴۲۶	 برکناری مشرف نفیسی
۴۲۷	 شکست برنامه هفت ساله اول و علل آن

۴۳۰	فصل چهاردهم: تصدی سازمان برنامه
۴۳۰	دعوت به کار
۴۳۲	ایجاد دفتر فنی و دفتر اقتصادی
۴۳۶	مسئله حقوق ها
۴۳۸	کمک بنیاد فور
۴۳۹	استخدام متخصصین خارجی
۴۴۰	ترتیب جلسات مشترک هیئت مدیره و هیئت نظارت
۴۴۱	ملکه ثریا و گلایه سفیر آلمان
۴۴۳	جریان بهبهانی ها
۴۴۵	شفاعت شریف امامی
۴۴۶	دخالت نظر خصوصی
۴۴۷	جریان برادر، احمدعلی ابتهاج
۴۴۸	تصویر دفتر مخصوص
۴۴۸	موضوع طرفدار مصدق
۴۵۰	جریان نهر کاظم
۴۵۰	تحریکات اصلاحیه در علم
۴۵۵	فصل پانزدهم: تلاش برای تهیه برنامه دوم عمرانی
۴۵۵	میراث گذشته
۴۵۶	قرارداد جان مولم
۴۶۲	موضوع مناقصات و پرداخت ها
۴۶۳	عزل زاهدی
۴۶۶	دولت علا و برنامه هفت ساله دوم
۴۶۸	نحوه برنامه ریزی
۴۶۸	تصویب برنامه هفت ساله دوم
۴۷۱	موضوع ساختمان سد کرج
۴۷۲	عایدات نفت و دخالت سفیر آمریکا
۴۷۶	مذاکرات با اکسیم بانک و انتظار عزل من
۴۷۸	اختلاف سفرای آمریکا و انگلیس
۴۷۹	فصل شانزدهم: عمران خوزستان
۴۷۹	سابقه اقدامات برای عمران خوزستان
۴۸۱	طرح نمایندگان مجلس
۴۸۲	مسافرت خلیج فارس
۴۸۴	سفر به ترکیه
۴۸۴	آشنایی با دیوید لیلیان تال
۴۸۶	پشتیبانی صد درصد شاه
۴۸۸	مسافرت لیلیان تال و کلاپ به ایران
۴۹۰	نامه نجم الملک، استاندار خوزستان

۴۹۲	انعقاد قرارداد با شرکت عمران و منابع
۴۹۳	علا و کمیسیون برنامه مجلسین
۴۹۴	ملاقات شاه و لیلیان تال
۴۹۶	انتخاب محل سد دز
۴۹۷	تأمین اعتبار برای سد دز
۵۰۰	وام ۷۵ میلیون دلاری از بانک جهانی
۵۰۶	مذاکرات مجلس با وام بانک جهانی
۵۰۷	مرحله سکر هفت تپه و زمین های شیخ خلف
۵۱۲	فصل هفدهم: طرح های دیگر عمرانی
۵۱۲	ماجرای راه باری
۵۱۴	برنامه های عمران شهری
۵۱۸	عکسبرداری برنامه انبساط اد دولتی
۵۱۹	دیدار سفیر آمریکا با سازمان برنامه
۵۲۱	شبكة برق تهران و یوسو، ساب زار
۵۲۲	طرح ماهیگیری جنوب
۵۲۴	طرح ذوب آهن
۵۳۰	ذوب آهن و پیمان بغداد
۵۳۱	نامه اراhard
۵۳۳	ملاقات با پکوف و سفر دالس به تهران
۵۳۵	جریان تأسیس بانک توسعه صنعتی
۵۴۱	فصل هجدهم: درگیری با دولت ویلین خدمت
۵۴۱	قول عدم مداخله
۵۴۲	رنجش شاه از رفتار من
۵۴۵	شکایت اقبال از شاه نزد سفرای آمریکا و انگلیس
۵۴۸	لایحه «تضاد منافع»
۵۵۱	شاه و اخراج تجدد از جلسه شورای اقتصاد
۵۵۱	ماجرای کارخانه کود شیمیایی شیراز
۵۵۵	گزارش سفارت آمریکا در مورد استعفای من
۵۵۸	آخرین شرفیابی و ترک سازمان برنامه
۵۶۰	لایحه تفویض اختیارات سازمان برنامه
۵۶۲	چگونگی تهیه لایحه
۵۶۳	علا و متن استعفای من
۵۶۳	انعکاس کناره گیری من
۵۶۹	احمد شفیق و پیشنهاد سفارت
۵۷۰	فصل نوزدهم: بیرون از دولت
۵۷۰	درباره همسر، آذر
۵۷۲	وضع زندگی

۵۷۳	تأسیس بانک ایرانیان
۵۷۵	جمال امامی و ماجرای «تقاضای شرفیابی»
۵۷۶	پیشنهاد نمایندگی بانک‌های خصوصی در شورای پول و اعتبار
۵۷۷	دولت شریف امامی و مقدمات پرونده‌سازی علیه من
۶۰۶	چند نکته درباره ماجرای آرامش
۶۰۸	دولت دکتر امینی
۶۰۸	کنفرانس بین‌المللی صنعتی سانفرانسیسکو
۶۱۴	فصل بیستم: زندان
۶۱۴	بازداشت
۶۱۶	تمییز وجه‌الضمان و مصاحبه دادستان
۶۱۷	دوران موقت شهربانی
۶۲۰	گرفتاری آذر در دانشگاه
۶۲۱	بازپرس
۶۲۳	اظهارات وزیر نگه‌داری
۶۲۴	مصاحبه‌های من
۶۲۴	بازدید رئیس شهرانی
۶۲۵	سلمان‌نوی و حرم زندان
۶۲۵	جریان نامه به شاه
۶۲۶	چند مقاله درباره بازداشت من
۶۲۸	انتقال به بیمارستان شهرانی
۶۳۰	مکاتبه با هنری لوس
۶۳۲	نامه به جرج مگی معاون وزارت خارجه آمریکا
۶۳۴	تلگراف فرهنگیان از سد دز
۶۳۵	سفر شاه به آمریکا
۶۳۶	ملاقات‌های
۶۳۶	مهمانی سپهبد تیمور بختیار
۶۳۷	جریان آزادی از زندان
۶۳۹	انعکاس آزادی من در مجله تایم
۶۴۳	فصل بیست‌ویکم: تأملاتی درباره بازداشت من
۶۴۳	نقش علی امینی در بازداشت من
۶۴۵	درباره سید جلال تهرانی
۶۴۷	دعوت به کار برای بانک جهانی و قرار منع تعقیب
۶۴۸	در الجزایر
۶۵۰	واقعه ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و پیشنهاد نخست‌وزیری
۶۵۲	ملاقات با راجر استیونز
۶۵۳	ماجرای خیبر گودرزی و مداخله وزیر خارجه آمریکا
۶۶۲	شریف امامی و موضوع تغییر رژیم

۶۶۴	جریان سرلشکر ضرغام
۶۶۵	مخالفت من با اصلاحات ارضی
۶۷۳	کتاب «نخبگان سیاسی ایران»
۶۷۶	فصل بیست و دوم: تحولات دهه پنجاه
۶۷۶	اتهام علیه من در تلویزیون ایران
۶۸۰	مشارکت با سیتی بانک
۶۸۴	شرکت سهامی بیمه بین‌المللی ایران و آمریکا
۶۸۵	فرمان سهام بانک ایرانیان
۶۸۹	خرید بیدار با شاه
۶۹۰	دوره امیرعباس هویدا
۶۹۳	انقلاب بهمن
۶۹۵	مصادره اموال
۶۹۹	کلام آخر

ضمائم / سوم: ۷۰۱

۷۰۳	ضمیمه «ث» از انتشارات بانک ملی ایران
۷۴۳	ضمیمه «ج» دکتر مصدق و بانک ملی
۷۵۹	ضمیمه «خ» مکاتبات با تقی‌زاده
۷۹۱	ضمیمه «د» نامه به دکتر مصدق
۸۰۰	ضمیمه «ذ» سخنرانی در کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی
۸۰۸	ضمیمه «ض» از نشریه اخبار دانشگاه تهران
۸۱۹	ضمیمه «ق» مصاحبه مطبوعاتی دکتر شاهکار
۸۳۲	ضمیمه «ی» مکاتبات درباره مصادره اموال
۸۳۷	تصاویر
۸۷۱	نمایه

پیشگفتار

خدا را شکر می‌کنم که هر وصلت داد تا توانستم، اکنون که ۹۲ سال از عمرم می‌گذرد، خاطرات زندگی پرتلاطم خود را که با بسیاری از وقایع مهم وطنم ارتباط داشته است، به رشته تحریر درآورم و به صورت کتاب در اختیار دوستان و علاقه‌مندان کنم تا شاید، به این وسیله، بعضی از زوایای مهم تاریخ کشورمان را در این مدت برای نسل‌های آینده و اهل تحقیق روشن‌تر گردد.

من متجاوز از بیست سال قبل تصمیم به نوشتن این خاطرات گرفتم. در واقع باید بگویم که از ابتدای فعالیت اداری و اجتماعی خود را ملزم دیدم که شرح دیدارهای روزانه و مسائلی را که طی مذاکرات و ملاقات‌ها مطرح می‌شد در دسترس نامه خود یادداشت کنم. همین‌جا قابل ذکر است که نگاهداری سررسید نامه را من در ایران انجام کردم. به مرور ایام و اضافه بر این یادداشت‌ها، توانستم مکاتباتی را که با دوستان و شخصیت‌های ایرانی و خارجی داشتم و همچنین آلبوم‌های متعدد عکس‌هایی را که در طی سفرهای اداری در سرتاسر ایران جمع کرده بودم و نیز اسناد و مدارک ذی‌قیمتی را که در طول عمر بدین منظور تهیه و جمع‌آوری کرده بودم پایه نگارش این خاطرات قرار دهم.

در اردیبهشت ۱۳۵۷ برای معالجه چشم با همسرم آذر برای توقف کوتاهی به خارج از

ایران سفر کردیم که انقلاب بهمن ۱۳۵۷ روی داد و با ضبط منزل مسکونی ما متأسفانه تمام این اسناد ذی‌قیمت از اختیار من خارج شد و بدون دسترسی به آن‌ها نوشتن این خاطرات بسیار دشوار گردید. مطالب بدو با فشار به حافظه به‌صورت مصاحبه بروی نوار ضبط شد و سپس روی کاغذ آمد. همت و تلاش آذر موجب شد که به‌وسیله یکی از دوستان من در تهران بتوانیم مقداری مدارک و اطلاعات مفید و لازم از روزنامه‌های آن زمان و کتابخانه‌های من جمله کتابخانه مجلس و دانشگاه، به دست آوریم. همچنین توانستم با مراجعه به مقامات وزارت‌های آمریکا، انگلستان، آلمان غربی، سوئیس، فرانسه و شوروی بیش از ۸۰۰ برگ اسنادی که در آن‌ها به‌نوعی نامی از این‌جانب برده شده به دست آورم و از مجموع اسناد در تنظیم کتاب حاضر استفاده کنم. لازم است اضافه کنم که در این مورد فقط آمریکا و انگلستان آن غرضی به من جواب مثبت دادند و اوراق را در اختیار من گذاشتند. دولت فرانسه بدواً مخالفت کرد و بعداً جواب داد وزارت خارجه تصمیم گرفته در مورد بعضی از کشورها اسناد به‌جای ۳۰ سال ۶ سال نگاه داشته شود. دولت سوئیس جواب داد در بایگانی سفارت در تهران چیزی به دست نیامد و دولت شوروی جوابی نداد.

طرز تحریر این خاطرات از لحاظ انشاء بدون شک نقیصی دارد. سعی من در این بوده که مطابق با واقعیت و حقیقت مطالب را با همان شدت و ولعتی که حس کرده‌ام بیان کنم تا خواننده را در جو واقعی آن زمان قرار دهم.

چون خواندن و نوشتن برایم بی‌نهایت مشکل شده بود بدون وجهی هم نمی‌توانم انجام این کار امکان‌پذیر نبود. طی چند سالی که مشغول تهیه و تنظیم کتاب بودم علاقه بر آذر فرزندمان علیرضا عروضی نیز داوطلبانه عهده‌دار تنظیم این کتاب گردید و در اجرا این کار علاقه فراوانی از خود نشان داد.

وظیفه خود می‌دانم از دوستانم که هر کدام به نحوی با علاقه فراوان در گردآوری اوراق و اسناد مربوط به این کتاب کمک نموده‌اند سپاسگزاری کنم.

ابوالحسن ابتهاج

لندن، فروردین ۱۳۷۰ / مارس ۱۹۹۱